

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>
E-mail: palex37@ukr.net

Алла Харченко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри стратегічного управління, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-2857>
E-mail: alex2995@ukr.net

Ольга Квасник

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9911-7337>
E-mail: kvashnykov@ukr.net

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ АТРИБУТИВНИХ РИС ЛІДЕРА

Анотація: уточнено сутність поняття відповідальності лідера та обґрунтовано її місце в загальній ієрархічній системі атрибутівних рис і якостей його особистості. Розкрито особливості істотного підвищення значущості відповідальності лідера в умовах інноваційного характеру соціального, науково-технічного і технологічного розвитку. Показано, що відповідальність виступає важливою передумовою можливості успішного виконання лідером своєї суспільної місії. Наведено результати розроблення, впровадження та використання інноваційних педагогічних технологій виявлення потенційних лідерів у студентському середовищі та формування, прищеплення їм та розвитку відповідальності безпосередньо в освітньому процесі вищої школи. Висвітлено необхідність прищеплення студентам розуміння значущості відповідальності, усвідомлення потреби в ній та постійного саморозвитку їхньої особистої відповідальності як фахівців та лідерів.

Ключові слова: лідерство; атрибутівні риси лідера; відповідальність; інноваційний характер розвитку; педагогічні технології; значущість відповідальності студента.

Olexandr Ponomaryov

PhD in technical sciences, professor, professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: palex37@ukr.net

Alla Kharchenko

candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of strategic management, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;
Kharkiv, Ukraine
E-mail: alex2995@ukr.net

Olha Kvasnyk

candidate of pedagogic sciences, associate professor, associate professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: kvasnykov@ukr.net

RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF LEADER ATTRIBUTATIVE TRAITS

Abstract: the essence of the concept of the leader's responsibility is clarified and its place in the general hierarchical system of attribute traits and qualities of his personality is substantiated. The peculiarities of the significant increase in the importance of the leader's responsibility in the conditions of the innovative nature of social, scientific, technical and technological development are revealed. It is shown that responsibility is an important prerequisite for the ability of a leader to successfully fulfill his social mission.

The results of the development, implementation and use of innovative pedagogical technologies for the identification of potential leaders in the student environment and their formation, instillation and development of responsibility directly in the educational process of a higher school are given. The need to instill in students an understanding of the importance of responsibility, awareness of the need for it, and constant self-development of their personal responsibility as specialists and leaders is highlighted.

Key words: leadership; attributes of a leader; responsibility; innovative nature of development; pedagogical technologies; significance of student responsibility.

Olexandr Ponomaryov, Alla Kharchenko, Olga Kvasnik

An extended abstract of the paper on the subject of:
“Responsibility in the system of leader attributive traits”

Problem setting. *The significant complication of social life increases society's needs for leaders and causes new requirements for their attributive features. Among them, the responsibility of the leader plays a decisive role. Therefore, an important problem is the formation and self-*

development of the leader's responsibility as a condition for his successful life and activity.

Recent research and publications analysis. *Among publications on various aspects of leadership, responsibility as one of the defining features of a leader is highlighted in the works of K. Bird, D. Goleman, R. Green,*

F. Greenleaf, J. Miller, G. Tarde, and others. Goesle V. is sure that "we are responsible not only for future generations, in our hands is the metaphysical justification of the entire previous history of existence" [3, p. 210]. A systematic study of leadership responsibility is carried out by Amjat Murabit [10]. Babaev V., Beh I. Hrynyova V, Hura T., Dmytrenko G., Yelnikova G., Ignatiuk O. Kvasnyk O, Kremen V., Movchan Ya. consider the problems of training managers-leaders and the formation of their responsibility. Reznik S., Tovazhnyansky L. and others. Nestulya O., Rybalka V., and O. Romanovsky offer models of the leader's personality as a set of traits and qualities. the integrity of these models ensures accountability as an integral characteristic of a leader. Jonas G. reveals new dimensions of understanding the meaning of responsibility [4]. Tong Shraa-Liu and Fons Trompenaars analyze responsible leadership by reconciling dilemmas and responsible leadership [11].

Luhova V. and Maxwell J. provides recommendation aimed at self-development of leadership qualities, including responsibility [6]. Former American soldiers Leif Babin and Jocko Willink reveal the problem of the leader's responsibility in difficult situations, because military leadership requires the formation of diverse teams to perform extremely complex missions and achieve strategic goals [2]. Acquaintance with their including commanders of all levels of military formations. The significant complication of the content, character and conditions of social life not only increases the needs of society for real leaders, but also determines significant requirements for its attribute traits and qualities. Among them, responsibility should play a decisive role.

Paper objective. *One of the goals of this article is to clarify the meaning of the phenomenon of the leader's responsibility and its place in the general system of his attributes and qualities. According to the results of clarification, it is expected to determine appropriate technologies for the formation and development of responsibility and approaches to instilling in students the ability*

and internal need for the constant self-development of their personal responsibility as specialists and leaders. It concerns their life and professional activity.

Paper main body. *The complexity of social life increases the need for real leaders and forms a whole system of requirements for them. At the same time, it is necessary to determine the meaning of the concept of a true leader. Dozens of traits and qualities reflect the requirements for professionalism and personality of a leader. This complicates their understanding, identification of potential leaders and their targeted training in educational institutions. Overcoming these complications is facilitated by the hierarchical nature of the leader's model and the composition of his traits and qualities according to the following groups: professional and social competence; professionally and socially significant personal traits and qualities; spirituality, general and professional culture; outlook and life value positions. Responsibility should be singled out as an integral characteristic of a leader, which actively affects his professional and life success.*

According to O. Ponomaryov and M. Chebotarev, "responsibility as a social phenomenon arose with the emergence of human society. The leader's responsibility is both an integral characteristic of his other traits and qualities, as well as a criterion for the degree of their development and the leader's ability to effectively influence the use of innovative solutions. Based on the understanding of the meaning of responsibility and its features for leaders, it is possible to reveal its place in the structure of the general system of attributive traits and qualities of the leader's personality. It is ambiguous.

On the one hand, it defines responsibility as a personal quality of the leader, and on the other hand, responsibility appears as a kind of integral characteristic of the leader's traits and qualities. Determining the meaning of the leader's responsibility and its place in the general system of his attributive qualities helps to build an effective system for identifying potential leaders in the

student environment, to develop and implement innovative pedagogical technologies that would reliably ensure the constant development of responsibility.

Our own long-term experience of scientific and pedagogical activity in higher education convincingly shows that a significant part of master's students (70-75 %) consider themselves leaders or aspire to be leaders. However, the use of tests to check the presence and level of development of certain leadership qualities in them reveals that this level is insufficient in about half of them. It is unfortunate that one of the most common shortcomings is the insufficient level of responsibility. In order to overcome such a situation and ensure the proper nature of the development of students' leadership qualities, first of all responsibility, we have developed a system of pedagogical influences on them. It includes, firstly, ensuring a high level of professional and social competence of students and instilling in them a responsible attitude towards this task. Secondly, it ensures their understanding of responsibility as a determining prerequisite for life and professional success. Thirdly, it is necessary to clearly apply the principle of benevolent

demandingness in the educational process, during control and evaluation of its results. This system ensures the effective development of students' responsibility not only in educational and cognitive activities, but also in other manifestations of life practice, in interpersonal relations and in the realization of leadership potential.

Conclusion of the research. The analysis of the phenomenon of responsibility and the features of its manifestation in leadership allows us to reach the following conclusions. In the conditions of the innovative nature of social and technological development, the importance of the leader's responsibility for the proper fulfillment of his social mission increases his significantly. Secondly, responsibility is an important element of the system of personal traits and qualities of a leader and at the same time its integral characteristic. Thirdly, today pedagogical theory and educational practice have developed effective technologies aimed at developing the responsibility of gical development leaders and ensuring their effective performance of their professional and life tasks and successful organization of people's joint activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Істотне ускладнення цілей, змісту й характеру суспільного життя зумовлює не тільки помітне зростання потреби соціуму у справжніх ефективних лідерах, але й підвищення рівня розвитку їхніх атрибутивних рис і якостей та оновлення вимог до них. Серед цих рис вирішальну роль відіграє відповідальність лідера, особливо при виконанні ним управлінських завдань і функцій. У вимогах до фахівців відповідно до Стратегій розвитку вищої освіти України на 2021-2031 роки було наголошено на необхідності брати на себе відповідальність за прийняття рішень, здійснювати якісне виконання завдань, зокрема щодо керування процесами

професійного спрямування. Ось чому в умовах інноваційного розвитку надзвичайно важливою проблемою виступає формування, розвиток та саморозвиток відповідальності керівника-лідера як передумови його успішного життя й діяльності, реалізації його лідерського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У безмежній множині наукових публікацій, присвячених різним аспектам феномену лідерства, дослідження відповідальності як одній із визначальних якостей особистості лідера висвітлені в роботах К. Берда, Д. Гоулмана, Р. Гріна, Ф. Грінліфа, М. Мамардашвілі, Дж. Міллера, Г. Гарда та інших. Слід звернути увагу на В. Гьосле,

який впевнений у тому, що “ми відповідальні не тільки за прийдешні покоління, в наших руках і метафізичне виправдання всієї попередньої історії буття” [3, с. 210]. Системне дослідження феномену відповідальності лідерства здійснює Амджат Мурабіт [10].

Проблемам професійної підготовки керівників-лідерів та формуванню їхньої відповідальності присвячені дослідження В. Бабаєва, І. Беха, В. Гриньової, Т. Гури, Л. Даниленка, Г. Дмитренка, О. Євдокимової, Г. Єльнікової, О. Ігнатюк, Л. Карамушки, О. Квасник, В. Кременя, В. Лугового, Я. Мовчан, П. Надолішнього, В. Радула, С. Резнік, Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та багатьох інших вітчизняних вчених.

Детальні моделі особистості лідера у вигляді сукупностей необхідних її рис і якостей запропонували О. Бандурка, О. Нестуля, В. Рибалка, О. Романовський. На наше переконання, цілісність цих моделей забезпечує інтегральна характеристика, якою виступає відповідальність лідера. Нові виміри розуміння сенсу феномену відповідальності розкриває Г. Йонас [4].

Тонг Шраа-Лю і Фонс Тромпенаарс аналізують шлях до відповідального лідерства через примирення дилем та забезпечення відповідального керівництва [11]. Лугова В. та Єрмоленко О., аналізуючи напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств, вважають, що вона “полягає у розумінні своїх компетенцій, здатності якнайкраще виконувати свої обов'язки, робити більше, ніж зазначено у посадових інструкціях, брати на себе відповідальність як за справу так і за людей, пропонувати нові ідеї щодо покращення роботи, сприяти успіху інших людей, приймати складні рішення, які сприяють позитивним змінам” [5, с. 75].

Максвелл Дж. наводить слушні рекомендації, безпосередньо спрямовані на саморозвиток лідерських якостей, в тому числі й відповідальності [6]. Колишні американські військові Лейф Бебін та Джоко Віллінк розкривають проблему відповідальності лідера в складних ситуаціях, оскільки

військове лідерство вимагає формування різноманітних команд для виконання надзвичайно складних місій і досягнення стратегічних цілей [2]. Знайомство з їхнім досвідом має сприяти подальшому розвитку відповідальності наших керівників, в тому числі й командирів всіх рівнів військових формувань. Бачимо, що і вітчизняні, і закордонні науковці звертають увагу на структуру лідера, його затребувані компетентності для проявлення його під час професійної діяльності, зокрема підкреслюють важливість для суспільства відповідального лідера, його відповідальності для професійної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте на сьогодні вивчення формування і розвитку відповідальності лідера практично відсутні, зокрема визначення її сутності, шляхів, засобів і способів її формування й розвитку та діагностування міри її засвоєння. Мало дослідженим залишається питання формування процесу відповідальності для вдосконалення структури лідера, лідерської компетентності. Вітчизняна наука останнім часом пропонує окремі обґрунтування сутності та змісту, але вони розрізнені та не мають одноставного трактування науковців.

Формування цілей статті (постановка завдання). За результатами уточнення сенсу феномену відповідальності лідера та її місця в загальній системі його атрибутивних рис і якостей метою є визначити доцільні технології формування і розвитку відповідальності та підходи до прищеплення студентам уміння й потреби у постійному саморозвитку особистісної відповідальності як фахівців та лідерів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Істотні ускладнення суспільного життя та спільної діяльності людей і їхніх спільнот посилюють потребу у справжніх лідерах і формують цілісну достатньо розгалужену

систему вимог до них. Самі ці вимоги й необхідність їх дотримання виступають умовами ефективного функціонування і розвитку відповідних організацій, спільнот та суспільства загалом. Однак при цьому вкрай важливо чітко визначитися зі змістом самого поняття справжнього лідера. Існуючі моделі охоплюють кілька десятків рис і якостей лідера, які відображають суспільні вимоги до його професіоналізму та особистості. Це ускладнює їх розуміння й організацію виявлення потенційних лідерів і їхньої цільової підготовки у закладах освіти.

З метою подолання цих ускладнень вважаємо за необхідне пропонувати ієрархічний характер моделі лідера, komponуючи його бажані риси і якості за такими групами: професійна і соціальна компетентність; професійно і соціально значущі особистісні риси і якості; духовність, загальна і професійна культура; світоглядні й життєвоціннісні позиції. Разом із цим уявляється доцільним виокремити у якості своєрідної інтегральної характеристики відповідальність лідера, яка виступає запорукою не просто наявності у нього необхідних рис і якостей у структурі кожного розділу, але й їх активного впливу на професійний і життєвий успіх лідера. При цьому слід уточнити походження феномену відповідальності, його сенс і значення.

На слушну думку О. Пономарьова та М. Чеботарьова, “відповідальність як соціальне явище зародилася разом з появою людського суспільства. Саме становлення суспільства вже означало виникнення взаємних прав і обов'язків його членів, педусім у сфері спільної трудової діяльності”. Вчені при цьому наголошують, що “в процесі спілкування склалися у вигляді звичаїв і традицій певні правила міжособистісних відносин, яким був притаманний великий авторитет” [7, с. 49]. Ці вчені розглядають доволі поширену ситуацію, коли неформальний лідер, відстоюючи інтереси своїх прихильників, перебуває у опозиції до формального керівництва.

Тому вони спеціально наголошують на тому, що “відповідальність лідера полягає у тому, щоб завжди дотримуватися виваженої позиції, іншими словами, відстоювати інтереси працівників, які йому довіряють, розуміти і реальні можливості підприємства чи організації та їх керівництва. Тому він не повинен обіцяти людям того, що важко чи взагалі неможливо отримати, та висувати до керівництва нереальні вимоги заради завоювання дешевого авторитету і показової рішучості” [7, с. 149].

Автори Філософського словника соціальних термінів, аналізуючи у більш широкому сенсі поняття соціальної відповідальності, вважають, що цією відповідальністю виступає “міра відповідності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам” [8, с. 141]. Оскільки ж вказані вимоги і суспільні норми фактично виступають певними обмеженнями можливості для дій, вчинків і поведінки лідерів, в тому числі щодо здійснення ними управлінських функцій, деякі лідери і не прагнуть обіймати керівні посади.

Не випадково польський письменник С. Гарчинський стверджував, що чим сильніше почуття відповідальності, тим слабше жага до влади. Розвиваючи цю його думку, Т. Алексєнко зазначає, що об'єктивність оцінки відповідальності особистості визначається “історично досягнутим рівнем відповідальної поведінки в конкретному суспільстві і суб'єктивними можливостями особистості”. На її думку, “у цивілізованому суспільстві вважається, що ширші повноваження і реальні можливості, то вища відповідальність особистості” [1, с. 107]. Таким чином, тут розглядається ще один аспект взаємовідносин і взаємовпливу владних можливостей керівника-лідера та міри його відповідальності.

Відповідальність лідера виступає інтегральною характеристикою інших його рис і якостей і своєрідним критерієм міри їхньої розвиненості та здатності лідера ефективно впливати на розроблення, впровадження і плідне використання інноваційних рішень. У цьому сенсі А. Халецька спеціально наголошує на тому, що “відповідальні лідери мають ключовий вплив на організаційні і інституційні структури, застосування нових технологій та інновацій, залучення більшого кола зацікавлених стейкхолдерів” [9, с. 92]. На переконання авторів дослідження, збільшення числа залучених та дійсно зацікавлених стейкхолдерів може сприяти аргументованому вибору кращих варіантів організаційних і технологічних рішень. Однак водночас воно може й ускладнювати процес їхньої підготовки, узгодження та реалізації.

Виходячи з розуміння сенсу відповідальності та її особливостей для лідерів, можна розкрити її місце в структурі загальної системи атрибутивних рис і якостей особистості лідера. Само собою це місце є неоднозначним. Так, з одного боку, воно визначає відповідальність як важливу особистісну якість лідера. З цих позицій вона виступає

одним із елементів відповідної групи рис його особистості. Водночас із іншого боку, відповідальність постає своєрідною інтегральною характеристикою, яка охоплює всі групи рис і якостей лідера. З цих позицій вона виступає елементом вищого рівня в ієрархії його моделі. Дійсно, відповідальність лідера забезпечує належне виконання ним завдань і функцій його професійної і соціальної діяльності, культуру особистого життя та взаємовідносин із іншими людьми.

Визначення сенсу відповідальності лідера та її місця в загальній системі його атрибутивних якостей допомагає побудувати ефективну систему виявлення потенційних лідерів у студентському середовищі, розробити і реалізувати інноваційні педагогічні технології, які б надійно забезпечували постійний розвиток відповідальності. Ці технології мають передбачати також прищеплення студентам потреби у її саморозвитку. Сама можливість такого підходу зумовлює системний характер завдання освіти з розвитку особистої і професійної відповідальності лідера. А це означає й необхідність системного підходу до вибору шляхів, засобів і технологій, які б забезпечували ефективне розв'язання завдання з розвитку відповідальності.

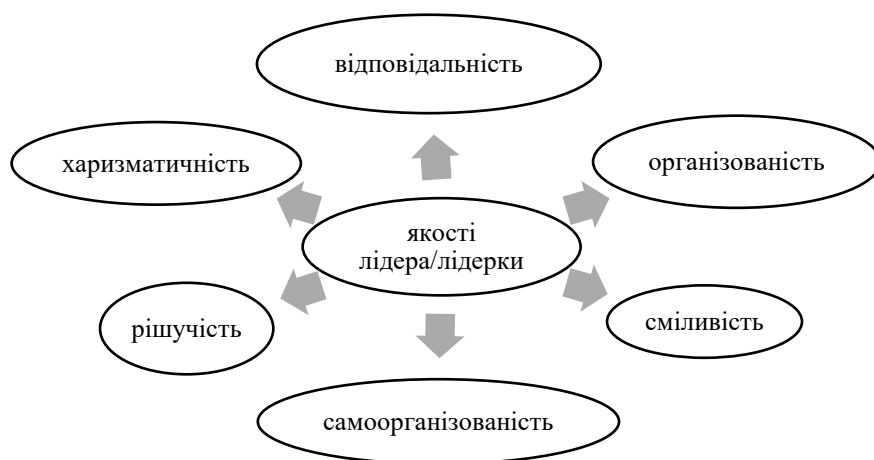

Рис 1 Найзатребуваніші якості лідера/лідерки зумовлені обставинами сьогодення, що входять до лідерської компетентності.

Наш багаторічний досвід науково-педагогічної діяльності у вищій школі переконливо свідчить, що значна частина студентів магістратури (70-75 %) вважають себе лідерами або прагнуть бути ними. Однак використання тестів для перевірки наявності й рівня розвитку у них певних лідерських якостей виявляє, що у близько половини з них цей рівень є недостатнім. Прикро, що одним з найпоширеніших недоліків є недостатній рівень відповідальності. Для подолання такої ситуації і забезпечення належного характеру розвитку лідерських якостей студентів, насамперед відповідальності, нами розроблена система педагогічних впливів на них.

Ця система включає такі елементи. По-перше, забезпечення високого рівня професійної і соціальної компетентності студентів та прищеплення їм відповідального ставлення до виконання цього важливого завдання. По-друге, забезпечення розуміння ними відповідальності як визначальної передумови життєвого і професійного успіху. По-третє, чітке і послідовне застосування принципу доброзичливої вимогливості в освітньому процесі, при контролі та оцінці його результатів. По-четверте, регулярне пропонування завдань, які вимагають прояву відповідальності, та обов'язковий контроль їх виконання з використанням моральних заохочень.

Список літератури

1. Алексєєнко Т. Відповідальність особистості / Т. Алексєєнко // Енциклопедія освіти. – ред. В. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер. – 2008. – С. 106 – 107
2. Бебін Л., Віллінк Дж. Абсолютна відповідальність / Л. Бебін, Дж. Віллінк // Уроки лідерства від “морських котиків”. – 2020. – С. 400
3. Гьосле В. Буття та об'єктивність. До метафізики екологічної кризи / В. Гьосле // Практична філософія в сучасному світі. – Київ: Лібра. – 2003. – С. 180 – 210

Ця система забезпечує ефективний розвиток відповідальності студентів не тільки у навчально-пізнавальній діяльності, але й в інших проявах життєвої практики, у міжособистісних відносинах і в реалізації лідерського потенціалу.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз самого феномену відповідальності та особливостей його прояву в лідерстві дозволяє дійти таких висновків. По-перше, в умовах інноваційного характеру соціального і технологічного розвитку істотно зростає значення відповідальності лідера за належне виконання ним своє суспільної місії. По-друге, відповідальність виступає важливим елементом системи особистісних рис та якостей лідера і водночас її інтегральною характеристикою. По-третє, сьогодні педагогічна теорія та освітня практика напрацювали дієві технології, спрямовані на розвиток відповідальності лідерів і забезпечення ефективного виконання ними своїх професійних і життєвих завдань та успішної організації спільної діяльності людей. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку уявляються взаємодія відповідального лідерства з інноваційним характером суспільного розвитку, науково-технічним і технологічним прогресом.

4. Йонас Г. Принцип відповідальності / Г, Йонас // У пошуках етики для технологічної цивілізації. – Київ: Лібра. – 2001. – С. 400
5. Лугова В., Єрмоленко О. Напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств / В. Лугова, О. Єрмоленко // Проблеми економіки. – 2012. – № 1. – С. 64 – 67
6. Максвелл Дж. Розвину в собі лідера 2.0 / Дж. Максвелл // Як впливати на людей і вести їх за собою. – Київ: Брайт Букс. – 2024 – С. 224
7. Пономарьов О., Чеботарьов М. Відповідальність в системі професійної

компетентності фахівця / О. Пономарьов, М. Чеботарьов // Навчально – методичний посібник. – Харків: Підручник НТУ “ХПІ”. – 2012. – С. 220

8. Філософський словник соціальних термінів: близько 900 слів / за ред. В. Крисаченка. – Харків: Корвін. – 2002. – С. 672

9. Халецька А. Відповідальне та глобальне лідерство для сталого розвитку / А. Халецька // Публічне управління та митне адміністрування. – 2023. – № 1 (36). – С. 89 – 93

10. Amjad, M (2006), “Responsible Leadership”, University of Saskatchewan, p. 1 – 10

11. Tong Schraa-Liu, Fons Trompenaars (2021), “Towards responsible leadership through reconciling dilemmas”, Responsible Leadership, ed. by N. Pless, T. Maak, pp. 314 – 331

References:

1. Alekseenko, T. (2008), “Personal responsibility”, Encyclopedia of education, ed. by V. Kremen, Kyiv: Yurinkom Inter, pp. 106 – 107

2. Bebin, L., Willink, J. (2020), “Absolute responsibility”, Leadership lessons from the Navy SEALs, p. 400

3. Gössle, V. (2003), “Being and Objectivity. Toward a metaphysics of the

ecological crisis”, Practical philosophy in the modern world, Kyiv: Libra, pp. 180 – 210

4. Jonas, G. (2001), “The principle of responsibility”, In search of ethics for a technological civilization, Kyiv: Libra, p. 400

5. Luhova, V., Yermolenko, O. (2012), “Directions for the development of leadership competence of managers of Ukrainian enterprises”, Problems of the economy, no. 1, pp. 64 – 67

6. Maxwell, J (2024), “Develop a leader 2.0 in yourself”, How to influence and lead people, Kyiv: Bright Books, p. 224

7. Ponomarev, O., Chebotarev, M. (2012), “Responsibility in the system of professional competence of a specialist”, Training and methodological manual, Kharkiv: Textbook of NTU “KhPI”, p. 220

8. Philosophical dictionary of social terms: about 900 words (2002), ed. by V. Krysachenko, Kharkiv: Corwin, p. 672

9. Khaletska, A. (2023), “Responsible and global leadership for sustainable development”, Public administration and customs administration, no. 1 (36), pp. 89 – 93

10. Amjad, M (2006), “Responsible Leadership”, University of Saskatchewan, p. 1 – 10

11. Tong Schraa-Liu, Fons Trompenaars (2021), “Towards responsible leadership through reconciling dilemmas”, Responsible Leadership, ed. by N. Pless, T. Maak, pp. 314 – 331

Стаття надійшла до редколегії 6.06.2024